

Ernest Szum

Anarchiści na Białostocczyźnie w okresie rewolucji 1905-1907: przyczynek do dziejów ideologii anarchizmu i działalności organizacji anarchistycznych na Podlasiu

Studia Podlaskie 20, 193-210

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ERNEST SZUM

Biała Podlaska

e.szum@interia.eu

ANARCHIŚCI NA BIAŁOSTOCCZYŹNIE
W OKRESIE REWOLUCJI 1905-1907.
PRZYSZYNEK DO DZIEJÓW IDEOLOGII
ANARCHIZMU I DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI
ANARCHISTYCZNYCH NA PODLASIU

„Prawo do wyrażania myśli wyłącznie wtedy coś znaczy,
kiedy jesteście zdolni mieć myśli własne”

Erich Fromm¹

Na przełomie XIX i XX wieku w Europie nastąpił rozwój nowych ruchów politycznych, stanowiących poważne wyzwanie dla panującego wówczas porządku. Ich powstanie i ewolucja uwarunkowane były charakterystycznymi dla epoki imperializmu zjawiskami społecznymi i ruchami masowymi. Szybkie tempo przemian gospodarczych i współwystępujące z nim umacnianie się nacjonalizmu ekonomicznego i politycznego, wywierało wpływ również na sytuację będących w stanie rozbiorów ziem polskich.

W 1905 roku w Rosji wybuchła rewolucja, która była ogólnokrajowym spontanicznym zrywem skierowanym zarówno przeciw rządowi Imperium Rosyjskiego, jak i przeciw przemocy państwa wobec jego obywateli. Wydarzenia te stały się początkiem zmian ustrojowych w Rosji, które ostatecznie doprowadziły w 1917 roku do wybuchu rewolucji październikowej. Wcześniej – w 1904 roku, przed wybuchem wojny z Japonią, Rosja przeżywała trudności gospodarcze. Następnie przedłużająca się wojna oraz klęski armii rosyjskiej na froncie spowodowały wzrost nastrojów rewolucyjnych. Coraz częściej dochodziło do strajków. W niedzielę 22 stycznia 1905 roku (według kalendarza juliańskiego 9 stycznia) przed Pałacem Zimowym w Sankt Petersburgu odbyła się pokojowa demonstracja robotników, która ostatecznie została rozbita i zmasakrowana przez policję i wojsko. Zabitych i rannych było ponad ty-

1 E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1999, s. 226.

siąc osób, w tym kobiety i dzieci. Wydarzenia te, znane pod mianem „krwawej niedzieli”, zainicjowały falę niezadowolenia i wystąpień antyrządowych wielu grup społecznych w Rosji, a także w Królestwie Polskim. Jednakże każda grupa miała własne cele. Protestującymi byli głównie robotnicy, którzy z pobudek ekonomicznych występowali przeciwko wyzyskowi ze strony pracodawców; chłopci, którymi kierowały głównie motywy poprawy sytuacji bytowej, inteligencja i liberałowie burżuazyjni domagali się respektowania swobód obywatelskich, a mniejszości narodowe domagały się wolności politycznej. Żądano wolności sumienia i wyznania oraz swobody zgromadzeń. Do końca stycznia strajki objęły prawie półmilionową rzeszę robotników. Protest podjęto również na terenach centrów przemysłowych w Królestwie Polskim. W październiku strajki sparaliżowały całe Imperium Rosyjskie².

Podczas starć demonstrantów z wojskiem, które miały miejsce w styczniu 1905 roku na ulicach Warszawy zginęło około stu osób. Śmiercią trzydziestu dwóch osób zakończyła się warszawska demonstracja pierwszomajowa. W czerwcu w Łodzi strajk włóknarzy przeobraził się w dwudniowe starcia, w efekcie których zginęło i zostało rannych około dwóch tysięcy osób. Ostatnim strajkowym elementem rewolucji było proklamowanie po raz kolejny strajku powszechnego w grudniu 1905 roku. W dławieniu robotniczych wystąpień z caratem aktywnie współdziałali przemysłowcy, a także przedstawiciele endecji i księża. Rewolucja przyniosła szereg pozytywnych zmian na ziemiach polskich. Powstała sieć legalnych polskich instytucji społecznych, pojawiła się możliwość tworzenia i rozwijania ruchu spółdzielczego, zelżyły ograniczenia cenzuralne, dopuszczono używanie języka polskiego w urzędach gminnych³.

Wydarzenia związane z rewolucją spowodowały ożywienie ruchu rewolucyjnego, zarówno w Imperium Rosyjskim, jak i na polskich ziemiach zaboru rosyjskiego. Aktywną rolę w tych wydarzeniach odgrywały liczne organizacje anarchistyczne⁴. Prowadziły one agitację rewolucyjną, inicjowały i wspierały strajki oraz inne akcje robotnicze. Podobnie jak większość grup i partii rewolucyjnych w tym okresie, anarchiści posiadali swoje formacje bojowe przeprowadzające akcje zbrojne i zamachy na przedstawicieli carskich władz oraz na fabrykantów, którzy szczególnie okrutnie traktowali robotników. Organizacje anarchistyczne z całą bezwzględnością zwalczane były przez rosyjskie władze. Dziesiątki anarchistów zginęło w czasie walk z policją i wojskiem lub później na szubienicach, setki zostało skazanych na zesłanie. Anarchizm, utożsamiany często z odrzuceniem wszelkiej władzy państwowej, jest jednakże

2 P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemie Rzeczypospolitej w latach 1795-1918*, Warszawa 1994, s. 426-433.

3 A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1871-1945*, t. 2, Warszawa 1995, s. 78-83.

4 D. Grinberg, *Z dziejów polskiego anarchizmu*, [w:] idem, *Publikacje zebrane*, Zielona Góra 1997, s. 12.

tylko zewnętrznym symptomem bardziej skomplikowanego myślenia, związanego z filozoficzną koncepcją jednostki ludzkiej i jej relacji ze społeczeństwem⁵.

Formowanie się grup anarchistycznych działających podczas rewolucji 1905-1907 na Białostocczyźnie rozpoczęło się dużo wcześniej, bo już w lutym 1903 roku. Wtedy to grupa emigrantów z Londynu, pod przewodnictwem działacza o pseudonimie „Zajdel”, przybyła do Białegostoku, aby zorganizować w tym mieście pierwsze organizacje anarchokomunistyczne. Rozpoczęli oni aktywną działalność polityczną i ożywioną akcją agitacyjną, prowadzoną w szczególności wśród członków istniejących już partii politycznych. Ze struktur działających w tym mieście grup eseru, SDKPiL, PPS i Bundu, anarchiści pozyskiwali nowych członków swojej organizacji⁶. Agitacja prowadzona wśród robotników, rzemieślników i czeladników, przyniosła pożądane rezultaty. We wrześniu 1904 roku działało już w Białymstoku około stu aktywnych anarchistów, zaś organizowane przez nich wiece gromadziły dziesięciokrotnie większą liczbę uczestników. Skutkowało to powołaniem federacyjnej organizacji anarchistycznej pod nazwą Międzynarodowa Grupa „Walka”. Formacja „Walka” pierwotnie założona wiosną 1903 roku w Białymstoku była pierwszym ugrupowaniem anarchistycznym powstałym na obszarze Królestwa Polskiego. Wówczas kilkunastu żydowskich tkaczy tworzących trzon formacji nawiązało kontakt z powstającymi w Rosji, przede wszystkim w Odessie i Kijowie, komórkami organizacji „Chleb i Wolność”, a jednocześnie z ośrodkami zachodnioeuropejskimi w Londynie, Paryżu i Genewie, które zorganizowały przerzut materiałów instruktażowych, pieniędzy i broni. Po 3 miesiącach istnienia „Walka” liczyła około 70 członków, a organizowane przez nią wiece gromadziły dziesięciokrotnie większą liczbę osób. Od początku grupa propagowała terror ekonomiczny oraz prowadziła agitację wśród bezrobotnych regionu białostockiego. Członkowie grupy wszelkimi dostępnymi środkami wspierali wybuchające żywiołowo strajki, podkładali bomby pod domy fabrykantów znanych z najbardziej bezwzględnego wyzysku robotników. Używali również szantażu i przemocy wobec łamistrajków, a nawet dopuszczali się zabójstw⁷. Liderami poszczególnych grup tworzących federacyjną organizację byli: Jakow Nowomirski, Aleksander Gay, Lew Czjorny, W. Hordin⁸. W Białymstoku powstał jeden z najsilniejszych w całym Imperium Rosyjskim ośrodków anarchicznych⁹.

5 D. Grinberg, *Ruch anarchistyczny w Europie Zachodniej 1870-1914*, Warszawa 1994, s. 80.

6 S. Kalabiński, *Białostockie organizacje SDKPiL, PPS, Bundu, Socjalistów-Rewolucjonistów i anarchistów w latach 1901-1903*, „Rocznik Białostocki” t. 10, 1971, s. 87.

7 D. Grinberg, *Z dziejów polskiego...*, s. 12.

8 A. Sołżenicyn, *Dwieście lat razem*, cz. I, Moskwa 2002, s. 13.

9 С. Диманштейн, *1905: Революционное движение среди евреев*, [w:] *История революционного движения в отдельных очерках*, t. III, red. М. Н. Покровский, б.м.в. 1927, s. 150.

W początkowym okresie rewolucji, w 1905 roku, na Podlasiu utworzona została radykalna grupa anarchistyczna o nazwie „Czornoje Znamia” (z ros. *Чёрное знамя* – Czarny sztandar)¹⁰. Współcześnie znana jest również pod nazwą czarnoznamieńcy, ale w okresie swojego istnienia formacja ta nie posługiwała się takim określeniem¹¹. Grupa „Czornoje Znamia” została założona w Białymstoku przez Judę Grossmana-Roszczina. Dwudziestodwuletni wówczas Juda Salomonowicz *Grossman-Roszczin* skupił wokół siebie wielu przedstawicieli narodu żydowskiego, mimo że otwarcie swoją niechęć do Żydów manifestował anarchistyczny lider Michaił Bakunin¹². Natomiast inni znaczący rosyjscy anarchiści nie mieli do Żydów negatywnego stosunku i starali się pozyskać żydowskich aktywistów na rzecz anarchizmu¹³. Grossman-Roszczin z głębokim szacunkiem wspominał żydowskiego rewolucjonistę z Białegostoku – Arona Elina, jako słynnego anarchistę i terrorystę¹⁴. Członkowie ugrupowania „Czornoje Znamia” rekrutowali się głównie spośród uczniów, rzemieślników i robotników fabrycznych, ale też spośród chłopów, bezrobotnych, a nawet bezdomnych włóczęgów czy różnego autoramentu drobnych przestępców. Białostockimi anarchistami byli głównie przedstawiciele narodowości żydowskiej, ale także Polacy, Rosjanie i Ukraińcy¹⁵. W znakomitej większości członkowie formacji „Czornoje Znamia” byli w wieku około 20 lat, chociaż zdarzali się

10 *Anarchizm i anarchiści na ziemiach polskich do 1914 roku*, oprac. H. Rappaport, Warszawa 1981, s. 48.

11 P. Korzec, *Pół wieku dziejów ruchu rewolucyjnego Białostockizny (1864-1914)*, Warszawa 1965, s. 212.

12 Michaił Bakunin uznawany jest za jednego z głównych teoretyków anarchizmu (reprezentował nurt kolektywistyczny). Bezwzględnie odrzucał relację rządzący – rządzeni, pod każdą postacią, a także wszelkie nierówności społeczne. Nie godził się na jakiegokolwiek uprzywilejowanie jednej grupy społecznej kosztem innej, co dotyczyło zarówno klas ekonomicznych, jak też ras, nacji, czy płci. Jego wizja społeczeństwa bez władzy była związkiem społeczności. Bakunin nie precyzował swoich programów, gdyż uważał, że nie można przewidzieć, jak rozwijać się będzie wolne społeczeństwo. Do historii ruchu wolnościowego i rewolucyjnego przeszły hasła z jego pism: „*Burząc budujemy*”; „*Gdzie zaczyna się państwo, tam kończy się wolność jednostki i odwrotnie*”; „*Państwo jest najbardziej jaskrawym, cynicznym i pełnym zaprzeczeniem tego co ludzkie*”; „*Państwo niszczy powszechną solidarność wszystkich ludzi i jednoczy ich część jedynie po to, by ujarzmić i zniszczyć wszystkich pozostałych*”. Bakunin ożenił się z polską szlachcianką Antoniną Kwiatkowską. Był zagorzałym zwolennikiem polskiej walki narodowowyzwoleńczej, którą wspierał zarówno czynem (w 1848 roku Bakunin podjął próbę uczestnictwa w powstaniu wielkopolskim; w 1863 roku był jednym z przywódców, przygotowującej się w Sztokholmie wyprawy zbrojnej, która miała pomóc polskiemu powstaniu w Królestwie Polskim, a zarazem wzniesić burzę w całym Imperium Rosyjskim. W Helsingborgu wszedł na pokład brytyjskiego statku, którym generał T. Łapiński – dowódca wyprawy morskiej, zamierzał dostarczyć broń, amunicję i ochotników powstańcom styczniowym), jak i poprzez publikację zachęcające Rosjan do wsparcia Polaków w walce z władzą carską („*Odezwa do moich rosyjskich braci*”).

13 *Еврейская Энциклопедия* (dalej: ЕЭ), *Общество для Научных Еврейских Изданий и Изд-во Брокгауз-Ефрон*, t. 1, 1906-1913, s. 124.

14 I. Grossman-Roszczin, *Думы о былом (Из истории белостоцкого, анархического, „чернознаменского” движения)*, „*Былое*” 1924, nr 27-28, s. 179.

15 P. Avrich, *The Russian Anarchists*, Princeton 2006, s. 44.

wśród nich nawet piętnastolatkiem¹⁶. Organizacja działała głównie w Białymstoku, ale jej komórki były aktywne również w Warszawie, Wilnie, Grodnie, a nawet w Jekaterynosławiu i Odessie. Według niektórych szacunków białostockie komórki formacji „Czornoje Znamia” skupiały około 500 członków¹⁷.

Organizacja „Czornoje Znamia” dążyła do wprowadzenia terroru ekonomicznego oraz do prowadzenia walki strajkowej¹⁸. Odwoływała się głównie do teorii Piotra Kropotkina¹⁹, uznając się za anarchistów-komunistów. Członkowie grupy kolportowali i z entuzjazmem komentowali wydawane przez koło kropotkinowców w Genewie, rosyjskojęzyczne pismo zatytułowane „Chleb i Wola”²⁰, jednakże podstaw ich programowego antyintelektualizmu, taktyki konspiracji i przemocy należy raczej szukać w koncepcjach Michaiła Bakunina. Grupa „Czornoje Znamia” wypowiadała się przeciwko wszelkim legalnym formom walki o poprawę bytu mas pracujących, w przekonaniu, że działalność taka stanowi legitymizację istniejącego ładu społeczno-politycznego i odciąga masy od rewolucyjnej walki o zniesienie instytucji państwa. Za główny oręż walki uznawali terror ekonomiczny, a przede wszystkim tak zwany „terror nie

16 Nie był to ewenement właściwy organizacjom anarchistycznym. W strukturach innych organizacji również działali bardzo młodzi ludzie. Np. członkiem grupy bojowej PPS w Siedlcach był szesnastoletni Erazm Chejła, który wstąpił w szeregi partii w 1906 roku. Był wówczas uczniem gimnazjum. Uczył się wzorowo i otrzymywał nagrody za postawę i osiągnięcia w nauce. W 1908 roku za rewolucyjną działalność antypaństwową został skazany na śmierć i stracony (przez powieszenie). Zob. A. Winter, *Siedlce i siedlczanie w rewolucji 1905-1907*, [w:] *Rewolucja 1905-1907 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1968, s. 182.

17 D. Grinberg, *Z dziejów polskiego...*, s. 12.

18 S. Kalabiński, op. cit., s. 87.

19 Piotr Kropotkin z racji arystokratycznego pochodzenia, a także wielkiego znaczenia dla szeroko pojętego ruchu wolnościowego zwany „*anarchistycznym księciem*”, był wybitnym teoretykiem anarchizmu. Stworzonej przez siebie teorii anarchokomunizmu nadał charakter spójnej i konsekwentnej doktryny, odwołującej się do ustaleń nauki. W XIX i XX wieku był intelektualnym i moralnym autorytetem ówczesnego ruchu wolnościowego. Uważał się za kontynuatora myśli Karola Darwina, jego poglądy ewolucyjne były jednak odmienne od poglądów większości ówczesnych darwinistów (istotę poglądów ewolucjonistycznych Kropotkina dobrze oddaje należący do teorii gier tak zwany „dylemat więźnia”). Poglądy przyrodnicze wiązał z poglądami społecznymi i uważał, że w ludzkich społecznościach postawy i zachowania altruistyczne odgrywają ważniejszą rolę niż się to zwykle przyjmuje. Jako najlepszy przykład podawał średniowieczny komunalizm i funkcjonowanie gildii w ówczesnych miastach. W myśl tej idei na gruzach systemu państwowego powstać ma sieć komun – niewielkich i autonomicznych, niezależnych gospodarczo wspólnot pracy o zróżnicowanym charakterze, które przejmą na siebie dobrowolnie zadanie organizacji usług publicznych. Uważał, że aparat państwa tłumi te pozytywne postawy, i że ludzie najpełniej będą się realizować w społeczeństwie bezpaństwowym. Poglądy swoje określał mianem anarchizmu naukowego, streścił je też w słynnym hasle: „*Anarchia matką porządku*”. Na Syberii Kropotkin był świadkiem krwawego stłumienia powstania polskich zesłańców podczas powstania zabajkalskiego, co głęboko go poruszyło. Zrezygnował z kariery naukowej i w pełni poświęcił się ruchowi rewolucyjnemu.

20 S. Kalabiński, op. cit., s. 39.

umotywowany” – czyli skierowany nie tyle przeciwko odznaczającemu się wyjątkową brutalnością konkretnemu wyzyskiwaczowi, ale przeciwko burżuazji jako pewnej całości systemowej. Zdaniem anarchistów skupionych w grupie „Czornoje Znamia”, już sam fakt przynależności do klasy pasożytów i wyzyskiwaczy powinien być przyczyną stosowania wobec nich terroru²¹. Amerykański historyk ruchu anarchistycznego Paul Avrich, scharakteryzował ideologię czarnoznamieńców jako „ślepy fanatyzm i bezustanną przemoc”. Wskazywał również na fakt, iż była to pierwsza organizacja anarchistyczna uznająca politykę terroru za jedynie skuteczne narzędzie służące destabilizacji państwowego porządku²².

W grudniu 1905 roku w Genewie ukazał się pierwszy (i jak się później okazało jedyny) numer pisma „Czornoje Znamia”, zredagowany przez Judę Grossmana-Roszczina. Zdaniem Ludwika Kulczyckiego pismo to charakteryzowało się brutalnością zarówno treści, jak i formy, a także brakiem argumentacji merytorycznej²³.

Powstanie i działalność grupy „Czornoje Znamia” spowodowało intensywną reakcję krytyczną europejskich grup anarchistycznych, w szczególności wśród rosyjskojęzycznych anarchistów emigracyjnych. W odpowiedzi na działalność grupy i wypuszczenie przez nią pisma, powstały wydawnictwa „Burewiestnik” i „Nowyj Mir” głoszące konieczność prowadzenia walki politycznej.²⁴

Kolejną formacją anarchistyczną powstałą na fali rewolucji 1905 roku była powołana do życia na terenie Podlasia organizacja pod nazwą „Bieznaczale” (z ros. *Безначалие* – Bezrząd). Powstała ona z inspiracji dokonaniem ruchu „Czornoje Znamia”. Nazwa „Bieznaczale” pochodziła od tytułu jednej z wielu gazet wydawanych ówczesnie przez rosyjskich anarchistów, przebywających na emigracji w Genewie. Organizacja ta wystąpiła ze skrajnie radykalnym programem anarchizmu rewolucyjnego, zawierającym wezwanie do „bombistyki”. Ideologiczne korzenie „Bieznaczala” wywodziły się z anarchokomunizmu Kropotkina, ale również z idei blankizmu wskazującego pierwszeństwo działalności spiskowej, mającej doprowadzić do walki zbrojnej i wywalczenia nowego ładu społecznego i politycznego, bez konieczności wcześniejszego mobilizowania mas ludowych²⁵, a także z koncepcji politycznych Bakunina. Or-

21 P. Korzec, op. cit., s. 212.

22 P. Avrich, op. cit., s. 44.

23 L. Kulczycki, *Anarchizm w obecnym ruchu politycznym w Rosji*, Warszawa 1907, s. 77.

24 Ibidem, s. 58.

25 Republikańsko-socjalistyczna teoria społeczna i polityczna głoszona przez Louisa Blanqui i jego towarzyszy uzyskała miano blankizmu. Jego doktryna głosiła, że do zmiany ustroju w drodze walki zbrojnej powinna doprowadzić działalność spiskowa, do której angażowanie mas nie jest konieczne. Blanqui jako pierwszy sformułował koncepcję „dyktatury proletariatu”, wykorzystaną później przez

organizacja „Bieznaczale” sytuowała się w opozycji do nurtu anarchosyndykalistycznego, parlamentaryzmu, jak też wszelkich form działalności w związkach zawodowych. Naczelnymi hasłami ruchu były: anarchia, komunizm, walka klas, rewolucja socjalna oraz internacjonalizm. Głównym teoretykiem tego odłamu ruchu anarchistycznego był N. Romanow. W swoich tekstach twierdził, że Rosja znajduje się na krawędzi wojny domowej, którą powinno wywołać masowe powstanie robotnicze. W walce tej jedną ze stron powinni być anarchiści. W celu odniesienia pełnego zwycięstwa Romanow zalecał formowanie grup bojowych, działających według taktyki terroru bezosobowego, czyli dokonywania zabójstw, podpażeń i grabieży, których ofiarą mieliby padać przypadkowi przedstawiciele burżuazji. W ten sposób dotychczasowe życie społeczne w kraju miałyby ulec całkowitej destabilizacji, a burżuazja i wielka własność ziemska – zniszczona. Za swoich wrogów zwolennicy tej koncepcji uznawali jednak również związki zawodowe oraz wszelkie formy rządu przedstawicielskiego, jako inne formy z gruntu odrzuconej władzy zwierzchniej. Z tego powodu grupa „Bieznaczale” nie angażowała się w żadne formy walki ekonomicznej robotników, uważając, że są to czynności zbędne, nie likwidujące żadnych istotnych problemów pracowniczych. Za jedyne ich rozwiązanie uważali całkowitą likwidację podziału klasowego i stworzenie nowego typu społeczeństwa opartego na federacji anarchistycznych komun²⁶.

Członkowie ugrupowania „Bieznaczale” z zasady nie wchodzili w żadne sojusze polityczne, gdyż programy innych organizacji uważali za wrogie prawdziwym potrzebom ludu. Podkreślali natomiast konieczność międzynarodowej współpracy anarchistów na rzecz budowy społeczeństwa bezklasowego na całym świecie. „Bieznaczalcy” byli obecni tylko w niektórych regionach Imperium Rosyjskiego. Oprócz Białegostoku, znaczącą siłą byli również w Warszawie, Mińsku, Kijowie, Rydze, a także w Petersburgu, Odessie, Kiszyniowie oraz w niektórych rejonach Syberii. Jednak w żadnym z ośrodków nie uzyskali większości, gdyż przedstawiany przez nich program był najczęściej odrzucony jako zbyt ekstremalny²⁷.

Marksa. Blankiści walczyli o cele, które obecnie uważane są za naturalne i podstawowe we wszystkich ustrojach demokratycznych, czyli: powszechne prawo wyborcze, równouprawnienie kobiet, elementarne prawa socjalne robotników, zakaz pracy dzieci. Blankiści, odegrali znaczącą rolę w czasie Komuny Paryskiej. Blanqui przez swoich towarzyszy nazywany był „*l'Enfermé*” (z fr. "Uwięziony"), ponieważ blisko połowę swego życia spędził w więzieniach, w których przebywał łącznie przez prawie 37 lat.

26 Zob. И. Генкин, *Группа „Безначалие” в 1905–1908. Очерки из героической эпохи русского анархизма*, Mińsk 1919.

27 Ibidem.

Działalność propagandowa stosowana przez skrajne grupy anarchistyczne, takie jak „Czornoje Znamia”, czy nieustępująca jej pod względem ideologicznego zaangażowania „Bieznacze”, trafiła w Królestwie Polskim oraz w całej imperialnej Rosji na podatny grunt. Kryzys, powszechne bezrobocie, prześladowania polityczne i właśnie narodowościowe, a także prowokacje i przemoc ze strony policji sprawiły, że hasła anarchistów spotkały się z zainteresowaniem i akceptacją ubogich warstw społecznych, na czele z proletariatem²⁸. W okresie rewolucji 1905-1907 masowo powstawały kolejne organizacje anarchistyczne. W samym tylko Białymstoku, gdzie grupa „Czornoje Znamia” dominowała wśród anarchistów, liczebność organizacji, po przejściu doń wielu działaczy partii socjalistycznych, wzrosła z kilkunastu do około dwustu członków²⁹. Anarchiści w okresie rewolucji 1905-1907 byli najliczniejszym i najbardziej wpływowym na Białostocczyźnie ugrupowaniem, przeważając nad PPS-em, Bundem i Eserowcami³⁰.

W 1906 roku, po zawiązaniu kolejnej federacji, anarchiści przystąpili do zintensyfikowanej działalności zbrojnej. Jeden z członków białostockiej organizacji anarchistycznej Nisel Farberg (Faber) ciężko zranił właściciela fabryki Kagana, który okrutnie traktował zatrudnianych robotników. Zamachowiec „doczekawszy się go przy synagodze, ciężko ranił go uderzeniem noża w szyję”. W tym samym okresie inni bojownicy ciężko ranili właściciela fabryki Lifszica, a jeszcze inni „napadli w synagodze na bogacza B. Wenreicha” i strzelali do niego, ale lichey rewolwer trzy razy dał niewypał³¹. Ten sam rewolucjonista, w odpowiedzi na rozpędzenie pokojowego zebrania robotników, wrzucił bombę do jednego z policyjnych cyrkułów, która zraniła dwóch strażników miejskich i kancelistę oraz zabiła dwie osoby cywilne. Na miejscu zdarzenia zginął również sam zamachowiec. W drugiej połowie 1904 roku anarchista Gelinker ciężko ranił nadzorcę więziennego, który szczególnie niehumanitarnie traktował więźniów. W kolejnym zamachu nadzorca ten został zabity przez tego samego zamachowca po wrzuceniu przezeń bomby do jego mieszkania. Następnie ten sam rewolucjonista, rzuconą bombą ciężko ranił naczelnika policji, dwóch posterunkowych, trzech strażników miejskich i pomocnika policmajstra. W Krynkach członkowie federacji „Walka” dokonali udanego ataku na urząd powiatowy, gdzie zdobyli blankiety paszportowe. Zamachy i rozpowszechnia-

28 P. Korzec, op. cit., s. 213.

29 P. Avrich, op. cit., s. 42-43.

30 Белосточанин, *Из истории анархического движения в Белостоке*, [w:] *Альманах. Сборник по истории анархического движения в России*, t. I, Paryż 1909, s. 5-28.

31 Д. Бен-Хойрин, *Анархизми еврейская масса* [w:] *Соблазн Социализма: Революция в России и евреи*, ред. А. Серебренников, Paryż 1995, s. 417-432.

nie broszur propagandowych spowodowały, że anarchiści białostoccy od połowy 1904 roku zaczęli odgrywać ważną rolę polityczną, wkraczając w 1905 roku jako aktywna siła polityczna posiadająca swoje grupy również poza Białymstokiem, na przykład w Grodnie, Bielsku, Zabłudowie, Choroszczy, Wołkowysku, Orle, Krynkach i Burzanach³². Rozwój federacji anarchistycznej zatrzymały na krótko aresztowania, które miały miejsce pod koniec 1904 roku.

Na wieść o „krwawej niedzieli” w Petersburgu anarchiści rozpoczęli aktywną działalność polityczną w takich miastach, jak: Kijów, Odessa, Jekaterynosław, Żytomierz i Białystok. W marcu 1905 roku anarchiści wraz z innymi organizacjami – Bundem, eserem, PPS-em oraz SDKPiL, wykorzystując strajk powszechny wywalczyli ośmiogodzinny dzień pracy w małych zakładach i dziesięciogodzinny w dużych, przy równoczesnej podwyżce płac w znaczącej wysokości (nawet o połowę).

Pierwszy rok rewolucji charakteryzował się dużą aktywnością grup anarchistycznych. Już na początku 1905 roku białostoccy anarchiści wspólnie z eserowcami zorganizowali międzyorganizacyjną grupę bojową. Podjęli walkę z żołnierzami, którzy wkroczyli do miasta celem rozpędzenia demonstracji robotniczych. Po zabiciu przez bojowników dwóch Kozaków, wycofano wojsko z miasta, co było dużym sukcesem sił rewolucyjnych. W lutym anarchiści wspólnie z eserowcami zorganizowali napad na miejscową drukarnię, gdzie zdobyli znaczną ilość czcionek drukarskich, farb i papieru, co posłużyło do wydrukowania materiałów propagandowych. Jednak policji, przy pomocy konfidenta, udało się odkryć tajną drukarnię ulokowaną w jednej z kamienic. W końcu kwietnia anarchista Gelinker dokonał zamachu na dozorcę domu, który przekazał policji informacje o drukarni. Pod koniec maja, dzięki pozyskaniu sporej liczby zwolenników wśród polskich robotników, utworzona została kolejna federacja anarchistyczna. Rozpoczęła się ożywiona agitacja w fabrykach. Pozyskano nowych zwolenników, którzy po odbyciu niezbędnego przeszkolenia rozpoczęli samodzielną pracę w swoich środowiskach. W czerwcu anarchiści zorganizowali szereg zamachów, w których zginęli między innymi kupiec i policjant. W związku z doniesieniami o zbrojnym powstaniu robotników w Łodzi, 4 lipca proklamowano w Białymstoku strajk powszechny. Władze wezwały do miasta wojsko. Podczas jednej z akcji anarchiści rzucili w grupę policjantów bombę, w efekcie czego czterech policjantów zostało rannych. Przez kilka godzin w mieście trwały walki pomiędzy anarchistami a policją. Z inicjatywy Bundu 31 lipca zorganizowano w Białymstoku pokojową manifestację robotniczą. Mimo wezwań policji do rozejścia się tłum nie rozproszył

32 A. Sołżenicyn, op. cit., s. 41.

się, a wręcz ciągle się powiększał. W czasie starcia z policją i wojskiem zabity został jeden z manifestujących robotników, a w zdarzeniach tych zginęła również aktywistka Bundu, zaś kilka innych osób zostało rannych. W odwecie za represje Gelinker dokonał zamachu na oddział wojskowy. Bomba raniła oficera i czterech żołnierzy. Pogrzeb zabitych w zamieszkach robotników odbył się 1 sierpnia 1905 roku. Brali w nim udział anarchiści, eserowcy i maksymaliści, działacze PPS-u i Bundu. Uczestnicy pogrzebu nieśli czarne i czerwone sztandary. Pomimo demonstracyjnie politycznego charakteru pochodu Policja nie interweniowała³³. Dnia 12 sierpnia wojsko wkroczyło do dzielnicy robotniczej, bijąc przypadkowych przechodniów i zabijając jednego z nich. Przypadkowo zdetonowana bomba zabiła dwie aktywistki Bundu oraz raniła dziesięciu robotników. Wojsko wykorzystało to jako pretekst i rozpoczęło pacyfikację dzielnicy, strzelając do ludzi na ulicach oraz w okna domów. Zginęło trzydzieści osiem osób, a sto pięćdziesiąt zostało ciężko rannych. O sprowokowanie rzezi władze oskarżyły anarchistów, którzy jakoby rzucili bombę. W rzeczywistości była to wcześniej zaplanowana prowokacja przygotowana przez władze. W demonstracyjnym pogrzebie ofiar masakry wzięło udział piętnaście tysięcy manifestantów³⁴.

W rejonie białostockim anarchiści wspólnie z maksymalistami kierowali także walką strajkową w fabrykach włókienniczych. Na początku sierpnia 1905 roku właściciel jednej z fabryk został przez strajkujących robotników zmuszony do opuszczenia swojego zakładu, a produkcją pokierowali sami robotnicy. Fabrykant stanąwszy przed perspektywą utraty fabryki, spełnił wszystkie robotnicze żądania i postulaty. W zakładach przemysłowych, gdzie anarchiści mieli duże wpływy, robotnicy często przywoływali hasło „jeśli poprą nas anarchiści i maksymaliści, to niezawodnie naszą walkę wygramy”³⁵. W dwa tygodnie później wybuchł strajk w zatrudniającej około ośmiuset robotników fabryce Wieczorka. Wywołało go żądanie właściciela, aby załoga podpisała pisemną deklarację, iż w ciągu roku nie będzie na terenie zakładu żadnych wystąpień robotniczych. Sto osiemdziesiąt osób, które odmówiły złożenia podpisu, zostało zwolnionych z pracy. Na znak solidarności z nimi załoga przystąpiła do strajku. Wieczorem 26 sierpnia dwaj anarchiści wrzucili do mieszkania Wieczorka dwie bomby. Przestraszony zamachem fabrykant wycofał decyzję o zwolnieniach³⁶.

33 Ibidem.

34 P. Korzec, op. cit., s. 241.

35 Cyt. za: T. Szczepański, *Ruch anarchistyczny na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w dobie rewolucji 1905-1907*, b. d. i m.w., s. 22.

36 Ibidem.

Na początku września 1905 roku w Białymstoku wprowadzono stan wojenny. Rozpoczęły się rewizje mieszkań i aresztowania. W tym czasie zlikwidowano drukarnię anarchistów i aresztowano 3 działaczy. W dniu ogłoszenia carskiego manifestu konstytucyjnego, 31 października kilka tysięcy białostockich robotników otoczyło więzienie. Zebrani domagali się zwolnienia wszystkich więźniów politycznych, w tym wielu anarchistów. Wojsko otworzyło ogień do zgromadzonych, zabijając czterech demonstrantów.

W listopadzie 1905 roku, a więc w kulminacyjnym momencie rewolucji, w szeregu miast rosyjskich powstały organy rewolucyjnego samorządu robotniczego – Rady Delegatów Robotniczych. Jednakże nie były one tworzone na ziemiach polskich, a jedynym wyjątkiem był Białystok. Większość w wyborach do białostockiej Rady Delegatów Robotniczych (RDR) uzyskali działacze anarchistyczni i eserowscy. Partie socjalistyczne – PPS, SDKPiL i Bund, odniosły się wrogo do powstania białostockiej rady i próbowały dyskredytować jej działalność. Rada liczyła kilkudziesięciu delegatów. Obradowała w zakonspirowanych i często zmienianych mieszkaniach prywatnych. Program obejmował akcje strajkowe przeciw kapitalistom, ale też walkę o wolność polityczną przy użyciu środków rewolucyjnych. Białostocka rada prowadziła w ciągu kilku miesięcy swego istnienia intensywną działalność agitacyjną i wydawniczą. W grudniu doszło do otwartego konfliktu pomiędzy radą a partiami socjalistycznymi, gdyż w Moskwie rozpoczął się strajk powszechny, który w ciągu dwóch dni przerodził się w powstanie zbrojne. Na wieść o wybuchu powstania moskiewskiego polskie partie socjalistyczne wezwały do strajku solidarnościowego. Natomiast rada w specjalnie wydanej odezwie sprzeciwiła się temu, argumentując, że fabrykanci białostoccy tylko czekają na strajk, aby wykorzystać go jako pretekst do lokautów. Podczas posiedzenia rady większością głosów zdecydowano, aby nie strajkować, a ewentualnie przystąpić do strajku powszechnego w wypadku, jeżeli włączą się do niego główne ośrodki przemysłowe oraz koleje. Strajk nie został proklamowany, a PPS określiła decyzję RDR jako „chuligańską”. Rada istniała do czerwca 1906 roku, kiedy to jej rozwiązanie spowodował stan wojenny i towarzyszące jego wprowadzeniu masowe represje³⁷. Po walkach, jakie stoczyli anarchiści białostoccy z policją i wojskiem oraz represjach, które ich dotknęły, w szeregach organizacji anarchistycznych uwidocznił się wyraźny podział. Część anarchistów chciała kontynuowania akcji zbrojnych i ekspropriacji, zaś pozostali byli raczej za pracę agitacyjno-propagandową. Mimo tego białostocka organizacja anarchistyczna pozostała federacją. Funkcjonowało piętnaście komórek skupiających robotników miej-

37 P. Korzec, op. cit., passim.

scowych fabryk z miejscowości: Bielsk Podlaski, Różany, Ciechanów, Krynki, Orlów, Wołkowysk i Zabłudów.

W 1906 roku, kiedy sytuacja bardzo się zaostrzyła, białostoccy anarchiści chcieli rozpocząć w Białymstoku powszechne powstanie. Przez miasto przetoczyła się fala „dużych, pozbawionych motywów, zamachów na burżujów”. Rewolucjoniści działali pod hasłem: „Niech wieczna groźba śmierci wisi nad burżujami w każdej chwili, w każdej godzinie ich istnienia”. Anarchiści chcieli na całej długości głównej ulicy Białegostoku rozmieścić bomby i wysadzić w powietrze wszystkich burżujów jednocześnie. Wśród białostockich anarchistów utworzyły się dwie ekstremistyczne frakcje: jedna – opowiadająca się za stosowaniem „terroru pozbawionego motywów” tak zwani „bezmotywicy”; i druga – członków tak zwanej „komuny”, która uznała terror za zbyt słaby środek i dążyła do zbrojnego powstania „w imię bezpieczeństwa komuny”. Ci ostatni chcieli „zdobyć miasto, uzbroić masy, podjąć cały szereg bitew z wojskami wypędzając je za granice miasta”, a „równolegle zagarniać fabryki i sklepy”. Na wiecach z udziałem 15-20 tysięcy osób rewolucyjni mówcy wzywali do zbrojnego powstania, ale „robotnicze masy Białegostoku daleko odeszły od upojonej rewolucją awangardy”³⁸.

Władze carskie uznały, że problem anarchizmu na terenie Królestwa Polskiego jest tak poważny, że należy powołać specjalny organ, który zajmie się tymi sprawami. „Specjalną Komisję do spraw Anarchokomunistów” utworzono 18 stycznia 1906 roku. W tym roku białostoccy anarchiści przeprowadzili szereg akcji zbrojnych. W styczniu został zabity na ulicy starszy stójkowy Moniuszko, a w parę dni później na głównej ulicy miasta ciężko raniony został niejaki Lifszic – właściciel zakładu krawieckiego. W marcu anarchiści zorganizowali zamach na posterunek policji, zabijając dwóch policjantów i niszcząc znajdującą się tam dokumentację³⁹. W kwietniu zorganizowali zamach na sklep Klickiego, a w czerwcu wrzucili bomby do mieszkań trzech fabrykantów: Richtera, Freidkina i Gidlera. Freidkin został ciężko ranny. Organizatorem tych trzech zamachów był anarchista J. Myśliński, który został ujęty przez policję i przez sąd wojenny w Warszawie skazany na karę śmierci. Na przełomie kwietnia i maja 1906 roku członkowie organizacji bojowych partii socjalistycznych i anarchiści, przeprowadzili szereg zamachów na przedstawicieli władz i przemysłowców, między innymi zamachy bombowe na domy fabrykantów: Richtera, Gidlera i zarządzającego fabryką Kommichauów Bauera. W tym samym czasie dziesięciu młodych bojowców przeprowadziło udaną akcję ekspro-

38 A. Sołżenicyn, op. cit., s. 41.

39 T. Szczepański, op. cit., passim.

priacyjną na bank Majtlocha⁴⁰. Wzmogła się również agitacja strajkowa. Policja 9 maja odkryła kryjówkę wciąż bardzo aktywnego Gelinkera, który został zabity podczas aresztowania. W odwecie za to zabójstwo, anarchiści zorganizowali napad na posterunek policji, uśmiercając jednego z policjantów⁴¹.

W 1906 roku w Białymstoku powstał lokalny oddział Anarchistycznego Czerwonego Krzyża, organizacji, której celem była pomoc aresztowanym anarchistom. Z inicjatywy tej grupy udało się zorganizować ucieczkę anarchistów z konwoju policyjnego. Policja carska 16 marca tego roku aresztowała grupę anarchistów, u których znalazła bomby, rewolwery oraz literaturę propagandową w języku rosyjskim i jidysz. W odwecie za aresztowania, anarchiści zorganizowali zamach bombowy na posterunek policji w Białymstoku, zabijając jednego i ciężko raniąc drugiego policjanta. Po tym zamachu policja dokonała kolejnych aresztowań anarchistów, których w konwoju przewożono kolejną do Grodna. W czasie transportu współtowarzyszom aresztowanych udało się przemycić w chlebie rewolwer, dzięki któremu więźniowie uwolnili się i zdobyli więcej broni. Zabili siedmiu konwojentów i odzyskali wolność⁴².

W walce z ruchem rewolucyjnym władze carskie sięgnęły po wypróbowany wcześniej sposób – sprowokowanie zająć antyżydowskich. Po raz pierwszy od 65 lat 14 czerwca władze rosyjskie zezwoliły katolikom na procesję przez rynek w dniu święta Bożego Ciała. Podczas pochodu doszło do wybuchu bomby, w wyniku której zginęła jedna osoba. W tym samym czasie odbywał się drugi pochód, zorganizowany przez władze rosyjskie celem upamiętnienia włączenia ludności wyznania grekokatolickiego do prawosławia. Władze rosyjskie, w oficjalnym komunikacie ogłosiły, że do prawosławnego pochodu otworzono ogień i oskarżyły o to ludność żydowską (stanowiącą w tym okresie 66% ludności miasta). Do miasta wkroczyło wojsko, które otworzyło ogień do żydowskich cywilów. Padli zabici i ranni, wśród nich również uczestnicy procesji. Do akcji wkroczyli policyjni agenci, którzy wmieszali się w tłum i rozpowszechniali prowokacyjne pogłoski, między innymi że to Żydzi strzelali do procesji. Sprowokowany przez wojsko i policję tłum rozpoczął krwawą rozprawę z ludnością żydowską oraz grabież należących do niej sklepów. Organizacje rewolucyjne, w tym duża grupa anarchistów, przewidując pogrom zorganizowały zbrojne komórki samoobrony. Skoncentrowano je w dzielnicach żydowskiej biedoty – Piaskach i Hanajkach. Kiedy policja i wojsko skierowały się w ich kierunku, spotkały się z natychmiastową reakcją rewolucjonistów. Anarchiści ob-

40 P. Korzec, *Pogrom Białostocki w 1906 r. i jego polityczne reperkusje*, „Rocznik Białostocki”, t. 3, 1962, s. 158.

41 T. Szczepański, op. cit., s. 22 i n.

42 Ibidem.

rzucili atakujących bombami, a grupy samoobrony ostrzelały tłum z pistoletów. W czasie starć zginął anarchista N. Bahran. Atak został odparty, a dzielnice Piaski i Hanajki przez trzy dni trwania pogromu pozostały bezpieczne. Pogrom nasilił się w słabo zaludnionej przez Żydów dzielnicy Bojary oraz w okolicach głównego dworca kolejowego. Wojsko i pospolicy przestępcy bili tam i mordowali przypadkowych ludzi. Najliczniejsze i najbardziej krwawe starcia miały miejsce w rejonie dworca kolejowego. Brali w nich udział również rosyjscy kolejarze i robotnicy budowlani. Pogrom zakończył się, gdy z miasta wycofano oddziały rosyjskiej armii. W wyniku zająć śmierć poniosło 88 osób (w tym 82 narodowości żydowskiej), a około 80 zostało ciężko rannych. Ograbionych lub spalonych zostało setki domów i sklepów. Pogrom zakończył się 16 czerwca⁴³.

Zgodnie z oczekiwaniami władz pogrom białostocki skutkowało stonowaniem akcji rewolucyjnej w mieście. Wydarzenia te były przedmiotem wielu komentarzy prasowych, a także odezwy PPS-u, w których je potępiano. Dwa lata później, w czerwcu 1908 roku odbył się proces rzekomych inicjatorów pogromu i sprawców morderstw. Akt oskarżenia uzasadniał pogrom „rewolucyjnym działaniem Żydów, które rozżłościło pozostałą ludność”. Proces sądowy spotkał się z intensywną krytyką prasy, która uznała, że prawdziwi inspiratorzy zająć nie zostali postawieni przed sądem i nie ponieśli odpowiedzialności za swoje czyny⁴⁴. Również specjalna komisja rosyjskiej dumy odrzuciła taką argumentację, ustalając, że „żadna plemienna, religijna, albo ekonomiczna wrogość wśród chrześcijańskiej i żydowskiej ludności miasta Białegostoku nie istniała”⁴⁵.

Po ogłoszeniu stanu wojennego 17 czerwca 1906 roku władze carskie postanowiły wykorzystać sytuację w celu ostatecznego zdławienia ruchu rewolucyjnego. Akcja pacyfikacyjna przybrała ogromne rozmiary. Niezależnie od intensywnych rewizji i aresztowań, organizowano nocne operacje policyjno-wojskowe, w czasie których otaczano całe dzielnice miasta, przeszukując skrupulatnie dom za domem, mieszkanie za mieszkaniem. W lipcu białostocka policja przystąpiła do „oczyszczenia” ulicy Surażskiej, która w opinii ochrony była główną bazą rewolucjonistów, a zwłaszcza anarchistów. Wcześniej w rejonie tym zuchwałość rewolucjonistów doszła do tego stopnia, że w związku z nieustannymi ich atakami administracja państwowa zmuszona została do wydania zarządzenia o wycofaniu stamtąd policyjnych posterunków. Uznając istniejącą sytuację za niedopuszczalną, policja przystąpiła do natychmiastowej

43 P. Korzec, *Pogrom Białostocki...*, s. 149-182.

44 W publikacjach polskich powtarza się opinia o sprowokowaniu pogromu przez władze rosyjskie, a także ich odpowiedzialność za całą falę takich wydarzeń w latach 1903-1907. A. Dobroński, *Pogrom białostocki 1906 r. w świetle prasy polskiej*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 4, s. 15.

45 ЕЭ, t. 6, s. 666.

„likwidacji” wszystkich rewolucjonistów z tej dzielnicy. Na Placu Bazarnym 27 września żołnierze usiłovali zrewidować grupę robotników przechodzących przez plac, którzy jednak zaczęli uciekać. Jeden z uciekających zaczął ostrzeliwać się z pistoletu, raniąc żołnierza. Mimo podjęcia ucieczki, a następnie rozpaczliwej obrony, zamachowiec został ujęty. Odmówił podania nazwiska, ale przyznał, że jest członkiem grupy anarchistycznej. W dwie godziny później ten dziewiętnastoletni rewolucjonista został rozstrzelany. W tym okresie podstawą wszelkich wydawanych przez władze decyzji oraz przeprowadzanych czynności były przepisy prawne stanu wojennego. Prześladowania, a także będące ich następstwem ekspedycje karne, nasiliły w środowiskach rewolucyjnych nastroje odwetowe. W październiku zabito policjanta, wykonawcę wyroku śmierci na rewolucjonście Wyszyńskim. Mniej więcej w tym czasie zginął naczelnik Zarządu Żandarmerii Guberni Grodzieńskiej podpułkownik Gribojedow, który uprzednio był naczelnikiem żandarmerii w Białymstoku. W listopadzie ciężko ranny został szpieg ochrony Opacki⁴⁶. Białostoccy anarchiści, mimo ciężkich strat, jesienią 1906 roku podjęli próbę zjednoczenia ruchu anarchistycznego Polski i Litwy. Na wspólnej konferencji w Kownie przyjęto rezolucję wzywającą wszystkie grupy do tworzenia federacji.

W Białymstoku 25 marca 1907 roku dokonano zamachu na tymczasowego gubernatora generał-lejtnanta Bogajewskiego. Podczas wybuchu rzuconej przez anarchistę bomby ranny został woźnica powozu gubernatora, ale sam Bogajewski nie doznał żadnego uszczerbku na zdrowiu. Bojownicy, którzy dokonali zamachu nie zostali ujęci. W reakcji na zamach białostocka policja przeprowadziła szeroko zakrojoną akcję skierowaną przeciw anarchistom. Jej celem było aresztowanie inicjatorów i wykonawców zamachu na Bogajewskiego. Władze i policja dysponowały informacjami agenturalnymi, dzięki którym udało się wykryć lokal organizacji anarchistycznej. W czasie przeprowadzanych rewizji w jednym z domów doszło do strzelaniny, w wyniku której zraniono dzielnicowego. W innym miejscu policja napotkała zacięty opór podczas przeszukania otoczonego domu. Anarchiści rzucali bomby i strzelali do policjantów. Po długotrwałej strzelaninie policja wkroczyła do ostrzelanego domu, gdzie znalaziono jednego zabitego bojownika i jednego ciężko rannego rewolucjonistę, a także broń i materiały do produkcji bomb oraz odezwy anarchistyczne, wydane w związku z zamachem na Bogajewskiego⁴⁷.

Mimo ciężkich strat ponoszonych przez rewolucjonistów fala zamachów nie słabła. W pierwszych dniach maja 1907 roku anarchiści zorganizowali w Białymstoku strajk, połączony z wystąpieniami o charakterze zbrojnym. Przedsię-

46 P. Korzec, *Pół wieku...*, s. 282 i n.

47 T. Szczepański, op. cit., passim.

wzięcie to zakończyło się jednak niepowodzeniem. W Białymstoku 4 czerwca zabity został robotnik Jarocki, członek miejscowej organizacji Związku Narodu Rosyjskiego. Przed tramwajem 17 sierpnia zastrzelono komendanta wojskowego stacji kolejowej w Białymstoku pułkownika Szretera, który był bezpośrednio odpowiedzialny za masakrę urządzoną na stacji kolejowej podczas pogromu czerwcowego 1906 roku. W czerwcu 1907 roku, anarchista Szpindler zabił naczelnika policji, a we wrześniu anarchista Gorodowojczyk dokonał zamachu na sekretarza ochrony. Policja prowadziła intensywne obławy na anarchistów i prowadziła z nimi zaciętą walkę. Pod koniec 1907 roku działania sił policyjnych doprowadziły do rozbicia ruchu anarchistycznego w Białymstoku, który jednak z czasem odrodził się⁴⁸. Kadrowy potencjał anarchistów w latach 1903-1907 wynosił około 7 tysięcy osób⁴⁹.

Żaden z ruchów społecznych XIX wieku, które sprawiły, że masy ludowe rzuciły wyzwanie ówczesnej rzeczywistości społeczno-polityczno-ekonomicznej, nie wywołał tak stanowczej i skonsolidowanej reakcji sfer posiadających władzę, jak ruch anarchistyczny. Żaden nie był w stanie tak dalece jednoczyć przeciwko sobie przedstawiciele antagonistycznych nurtów ideowych i obozów politycznych. Jednomysłność decydentów i ich popleczników – polityków, przedsiębiorców, urzędników, sędziów i policjantów – zjednoczonych poczuciem zagrożenia, umożliwiała prowadzenie przeciwko anarchistom systematycznej i wielopoziomowej akcji. Działania te zaangażowały całą potężną machinę państwową wielu krajów, w tym Imperium Rosyjskiego, które również w guberniach położonych na ziemiach polskich konsekwentnie i bezwzględnie zwalczało zarówno organizacje anarchistyczne, jak i motywujące ich członków do czynnej walki idee.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ukształtowało się suwerenne państwo, ze wszystkimi jego strukturami i atrybutami. Powstanie Rzeczypospolitej Polskiej definitywnie położyło kres planom organizacji anarchistycznych, aby na polskich terenach wyzwolonych spod rządów zaborców, zbudować społeczeństwo oparte na idei bytu bezpieczeństwa. Nie ma przecież na świecie państwa, które tolerowałoby środowiska i organizacje, które za cel stawiają sobie jego likwidację. Niektóre grupy anarchistyczne posługiwały się nawet hasłem „wysadzenia świata w powietrze”, streszczając w nim ideę zniszczenia aktualnego porządku społeczno-politycznego. Hasło to było wprawdzie wyrazem bakuninowskiego poglądu, że „burząc budujemy”, ale wśród władz i organów bezpieczeństwa wszystkich państw budziły ogromny niepokój, gdyż oznaczały rewolucyjną zmianę istniejącego porządku społecznego, w tym również państwowego. Wszystkie

48 P. Korzec, *Pół wieku...*, passim.

49 В. Кривенький, *Анархисты*, [w:] *История политических партий России*, Moskwa 1994, s. 33.

organizacje państwowe zawsze wśród priorytetów swego istnienia mają stabilizację i bezpieczeństwo swoich struktur i instytucji funkcjonujących w ich ramach, co pozwala na uporządkowane codzienne życie obywateli.

ABSTRACT

Anarchists in the Białystok region during the 1905-1907 Revolution. Contribution to the history of anarchist ideology and activity of anarchist organizations in Podlasie

The article presents anarchist groups operating in Białystok during the 1905-1907 Revolution as well as the profiles of Białystok anarchists and their activity at that time. The study includes the then social and economic specificity as well as conditions and realities of political practice. It describes and analyzes the essence of anarchist groups' activity in the discussed period on a theoretical and praxeological level. Whereas on a doctrine level, the article outlines the sources and dynamisms of evolution of anarchistic ideology in connection with the course of the then social processes. The subject of the structural and functional analysis is Białystok anarchist movement perceived as a social and political phenomenon. The analysis was performed based on the research of resource materials concerning the discussed issue, period and relevant literature.

The article is a scientific study free of para-methodological evaluation and apolitical. It is a historical and sociological study of the existing events, attitudes and conduct of individuals and groups participating in them. The content of the text should not be treated as ennoblement or depreciation of any ideology, or interpreted as glorification of violence.

Key words: anarchism, anarchist organizations, anarchist groups, Białystok anarchists, anarchist movement in Podlasie, 1905-1907 Revolution

Резюме

Анархисты на Белостокчине в период революции 1905-1907 гг. К вопросу истории идеологии анархизма и деятельности анархистских организаций на Подлясье

Статья представляет анархистские группы, действующие в Белостоке во время революции 1905-1907 гг., а также образы белостокских анархи-

стов и их активность в этот период. Разработка учитывает тогдашнюю общественную и экономическую специфику, а также условия и реалии политической практики. На теоретическом и праксеологическом уровне описывает и анализирует сущность деятельности анархистских группировок в обсуждаемое время, а на уровне доктрины намечает источники и динамику эволюции анархистской идеологии в связи с ходом тогдашних социальных процессов. Предметом структурно-функционального анализа является белостокское анархистское движение, воспринимаемое как общественно-политическое явление. Анализ произведен на основании исследования материалов, основанных на источниках, касающихся обсуждаемого вопроса и периода, а также предметной литературы. Настоящая статья является разработкой научного характера, свободной от внеметодологических оценок и аполитической. Это историко-социологическое исследование сложившихся событий, а также позиций и поведения участвующих в них личностей и групп. К содержанию текста не нужно относиться как к одобрению или умалению какой-либо идеологии, оно не должно тоже интерпретироваться как восхваление насилия.

Основные слова: анархизм, анархистские организации, анархистские группы, белостокские анархисты, анархистское движение на Подлясье, революция 1905-1907 гг.